

В. В. РАТУШНЯК

аспірант кафедри управління та адміністрування
КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»
ORCID: 0009-0003-8412-5459

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В статті приділяється увага теоретичному підґрунтю формування інституціонального розвитку громадянського суспільства. Актуалізація теми статті підтверджується необхідністю формування та розвитку сучасного українського громадянського суспільства діяльність якого впливає на численні сфери суспільного життя та розвиток держави в цілому. Матеріал статті деталізує складові інституціональних перетворень сучасного громадянського суспільства, поєднуючи демократію, права людини; політичну участь; боротьбу з корупцією; соціальну справедливість; екологічні питання; міжнародну співпрацю та культурний розвиток в єдиний необхідний механізм розвитку. Аналіз сучасних наукових розробок обраного напрямку дослідження свідчить про наявність великої кількості праць закордонних та вітчизняних вчених, в яких приділяється увага вирішенню проблем пов'язаних інституціональним розвитком громадянського суспільства. Враховуючи це, дана стаття є продовженням наукового пошуку вирішення зазначеної актуальної проблеми сучасності. Доведено необхідність дослідження сучасних викликів та тенденцій у політиці та суспільстві, які сприяють розвитку більш динамічної та адаптивної політичної модернізації в різних країнах світу, що дало змогу з'ясувати необхідність інституціонального розвитку громадянського суспільства в умовах демократичної трансформації України. В статті доведено, що мета та основні завдання інституціонального розвитку громадянського суспільства це удосконалення діяльності сучасних інститутів громадянського суспільства, що повинно привести до активного розвитку демократичної, правової соціальної держави, в якій члени громадянського суспільства об'єднуються для прийняття важливіших для держави рішень, захисту прав, свобод та інтересів громадян. В дослідженні визнана необхідність функціонування механізмів управління для розвитку інститутів громадянського суспільства, метою роботи яких є досягнення спільного блага, що спрямовується на підвищення рівня соціально-економічного розвитку держави.

Ключові слова: громадянське суспільство, політична модернізація, інституціональний розвиток, демократичний процес, децентралізація.

V. V. RATUSHNIAK

Postgraduate Student at the Department of Management and Administration
Public Higher Educational Establishment
"Vinnytsia Academy of Continuing Education"
ORCID: 0009-0003-8412-5459

THEORETICAL FOUNDATION OF INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN THE CONDITIONS

The article pays attention to the theoretical basis of the formation of the institutional development of civil society. The actualization of the topic of the article is confirmed by the need for the formation and development of modern Ukrainian civil society, whose activities affect numerous spheres of social life and the development of the state as a whole. The material of the article details the components of institutional transformations of modern civil society, combining democracy, human rights; political participation; fight against corruption; social justice; environmental issues; international cooperation and cultural development into the only necessary development mechanism. The analysis of modern scientific developments in the chosen field of research indicates the presence of a large number of works by foreign and domestic scientists, in which attention is paid to solving problems related to the institutional development of civil society. Taking this into account, this article is a continuation of the scientific search for a solution to the specified current problem of our time. The necessity of researching modern challenges and trends in politics and society, which contribute to the development of more dynamic and adaptive political modernization in various countries of the world, has been proven, which made it possible to clarify the need for institutional development of civil society in the conditions of democratic transformation of Ukraine. The article proves that the purpose and main the task of institutional development of civil society is to improve the activities of modern institutions of civil society, which should lead to the active development of a democratic, legal social state, in which members of civil society unite to make decisions that are more important for the state, to protect the rights, freedoms and interests of citizens. The work recognizes the need for public authorities to create a favorable legal environment for the development of civil society institutions that function to achieve the common good, which is manifested in increasing the level of socio-economic development of the state.

Key words: civil society, political modernization, institutional development, democratic process, decentralization.

Постановка проблеми

Важливим питанням сьогодення виступає актуалізація інституціонального розвитку громадянського суспільства України, який повинен відігравати важливу роль у формуванні сучасної громадянської активності та участі у демократичному процесі, який передбачає створення та розвиток різних інститутів, які сприяють ефективному функціонуванню громадянського суспільства, його активізації та впливу на формування державної політики. Відмітимо, те що інститути громадянського суспільства це прояви демократичних перетворень, які допомагають зміцненню позицій громадян при прийнятті важливіших рішень соціально-економічного розвитку на державному, регіональному на локальному рівні.

Відомо, наприклад, що рівень демократії, який оцінюються в світі кожен рік містить показники громадянської активності, які залежать самі від діяльності та розвитку інститутів громадянського суспільства в країні. Україна у цьому рейтингу посіла 87 сходинку за 2022 рік, з 167 країн світу [1]. Ці данні свідчать про те, що процес створення інститутів громадянського суспільства ще триває, та вимагає наукового впливу з боку сучасних досліджень та застосування відомих світових практики. Виходячи з цього, можемо стверджувати про необхідність та актуальність обраного напряму дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми, пов'язані з інституціональним розвитком громадянського суспільства розглядали провідні вітчизняні та зарубіжні вчені С. Лінсет, С. Хантінгтон, Д. Лернет, Д. Мертон, Г. Хантінгтон, Л. Бурдьє, М. Грузд, М. Михальченко, Г. Музиченко, Ф. Медвідь, А. Медвідь, А. Пахарев, Ф. Рудич, К. Трима та інші.

Формування мети дослідження

Утім, не зважаючи на широке коло досліджень, додаткового наукового осмислення потребують складові інституціонального розвитку громадянського суспільства в умовах демократичної трансформації України з урахуванням сучасних науково-теоретичних концепцій.

Викладання основного матеріалу дослідження

Теоретичне осмислення особливостей інституціонального розвитку громадянського суспільства в умовах демократичної трансформації нашої держави перш за все вимагає з'ясування основних положень існуючої теорії політичної модернізації суспільства, оскільки вона є відправною точкою нашого дослідження.

Теорія політичної модернізації з'явилася з різноманітних концепцій, що містять неоднозначні висновки й рекомендації та мають різну соціально-політичну спрямованість. Проведений нами теоретичний аналіз доводить, що основні засади теорії політичної модернізації суспільства включають: зміни у суспільстві, коли суспільства переходять від традиційних структур і практик до більш сучасних та раціональних форм організації; визначення ролі політики, коли теорія вивчає вплив політики та політичних інститутів на суспільний розвиток, де вона досліджує, як політичні процеси сприяють або гальмують модернізацію; сучасність та інституційні зміни, згідно якої відбувається аналіз створення та розвитку сучасних політичних інститутів, таких як демократичні установи, правова система, партії тощо; громадянське суспільство, в тому числі громадянські організації та активність громадян можуть сприяти змінам у суспільстві; глобалізацію, де теорія враховує вплив глобалізації на політичні та економічні процеси, оскільки вони можуть прискорити або змінити модернізаційні тенденції; загрози та виклики, при яких аналізується взаємодія між модернізацією та загрозами, такими як корупція, конфлікти, нерівність тощо; демократію, коли дослідження теорії політичної модернізації фокусуються на ролі демократії у розвитку суспільства, а також на умовах, необхідних для становлення та підтримки демократичних інститутів.

Підтвердження вищесказаного також є наукові праці, що розкривають сутність, складові та особливості розвитку громадянського суспільства з позиції різних підходів. Так, цікавою є думка С. Ліпсета, який довів необхідність політичної модернізації тільки за умов демократичних перетворень, у будь якому іншому випадку ця модернізація не доречна [2]. В продовження цієї думки С. Хантінгтон наголосив на необхідності демократичних перетворень у країнах світу, що приведе к актуалізації громадянського суспільства [3]. Необхідність формування інститутів громадянського суспільства в постколоніальних суспільствах довів Д. Лернер [4]. Громадянське суспільство через призму глобалізації розглядав в своїх працях Д. Мертон, які було детально досліджено І. Чудовською, автор підкреслював необхідність глобальних демократичних перетворень на світової арені для підвищення активності громадськості у країнах світу [5].

Дослідження питання інституціалізації громадянського суспільства варто почати з роботи Г. Хантінгтона, яка були проаналізовані у монографії М. Пластуна, та Л. Бурдьє які мали протилежні погляди на шляхи підвищення активізації суспільних процесів. Так, Г. Хантінгтон наголошує на політичній модернізації на основі дій органів влади, а Л. Бурдьє розглядає політичну модернізацію як реакцію органів влади на високу громадянську активність. Це протиріччя між двома вченими перш за все, на наш погляд було викликане різними об'єктами дослідження. У Г. Хантінгтона це країни Латинської Америки, які мали свій особистий шлях досягнення демократичних перетворень, а у Л. Бурдьє це французьке громадянське суспільство яке почало шлях до демократії ще у минулі сторіччя [6, 7].

Цікавою є думка Ф. Медвідь та А. Медвідь, які визначають процес політичної модернізації у двох головних аспектах. Перший – це спонтанний або стихійний розвиток, що виникає в результаті поступового нагромадження передумов у різних сферах суспільного життя, причому подальша комбінація цих передумов створює якісно нові поступові кроки до розвитку. Другий аспект – це свідомий або цілеспрямований процес, при якому впливові суспільні групи або правлячі еліти активно впливають і спрямовують вектори модернізації. Успішність модернізації у будь-якому випадку залежить від того, наскільки існуючі національні інститути та ментально-психологічні орієнтації населення відповідають її меті [8, с. 180].

Поряд з цим, однією з ключових особливостей політичної модернізації є розгалужена структура політичних інститутів (інституціоналізація), яка передбачає створення мережі соціально-економічних, політичних та інших інститутів у суспільстві для забезпечення стабільності і соціального порядку. Цій процес може включати в себе як удосконалення традиційних інститутів, які з часом зазнають суттєвих змін у функціях та характері діяльності, так і створення нових інститутів [9].

Однак тут варто звернути увагу на те, що інституціоналізація не може бути вимірною лише кількісно, оскільки суспільства з інституційним порядком, що охоплює всі сфери суспільно-політичного життя, є нечастим. При цьому рівень інституціоналізації визначається якісними показниками, такими як: здатність суспільних структур до адаптації до нових умов, складність структур, ступінь їхньої автономності відносно інших соціальних груп та інститутів, та взаємна узгодженість суспільно-політичної діяльності [10].

Ще однією важливою рисою модернізації є забезпечення широкої участі громадян у політичному житті через політичні партії та інтереси різноманітних акторів. Причому їх модернізаційний потенціал зумовлений рядом функцій, такими як структуризація політичного життя, посередництво між громадянами та владою, а також сприяння спілкуванню представників різних верств населення [11].

У продовженні цього твердження наведемо кілька теоретичних наукових доводів. Так, М. Грузд розглядаючи участь інститутів громадянського суспільства у становленні держави соціального добробуту, робить висновок, що моделі взаємодії між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства, які розроблені для України, будуть оптимальними в контексті поєднання «демократичного» та «виборчого» характеру громадянського суспільства. Модель характеризується активною політичною участю громадян та наявністю об'єднань, які можуть виступати у ролі опозиції до владних структур, що буде сприяти підвищенню економічної ефективності та загальному добробуту в країні [12, с. 175-176].

Поряд з цим, М. Михальченко виділяє кілька підходів до визначення громадянського суспільства: недержавний сектор економіки, сфери політичного і духовного життя; сукупність громадських об'єднань і організацій; опозиційні, напівопозиційні та нейтральні до влади соціальні сили. Вчений пропонує визначати громадянське суспільство як «сукупність суб'єктів суспільного життя, які реалізують свої часткові інтереси і взаємопов'язані у процесі економічного, політичного, соціального життя для реалізації різних цілей, інколи протилежних» [9, 13, с. 24].

У свою чергу, Г. Музиченко наголошує, що покращення нормативно-правового забезпечення функціонування громадянського суспільства, інституціоналізація державної політики у цьому напрямку та концептуалізація цього процесу відбуваються на основі позитивного світового досвіду співпраці органів державної влади з інститутами громадянського суспільства. [16, с. 85-86].

Досліджуючи процеси інституціоналізації суспільства, А. Пахарев зробив висновок, що громадянське суспільство в Україні формується на основі внутрішньої специфіки країни та культурно-історичних традицій. До них автор відносить: православ'я, з відзначенням поваги до інших релігій, підтримка соборності, патріотизм, прихильність до моральних принципів, бажання жити у колективних формах, прагнення до національного єднання та соціальної справедливості [10].

Згідно з Ф. Рудичем, громадянське суспільство є базою для держави. Його розвиток тісно пов'язаний з розвитком держави як правової, соціальної та демократичної сутності. Дослідник описує його як суспільство дорослих громадян з високим рівнем культури у всіх аспектах – економічному, соціальному, духовному та політичному. Основна мета громадянського суспільства, за думкою науковця, полягає в забезпеченні прав людини відповідно до закону, особа має гарантоване право на вільний вибір форми економічного та політичного життя, ідеології та світогляду, а також можливість вільно висловлювати свої думки і погляди [14, с. 13-17].

Ми погоджуємося із думкою К. Трими, яка визначає громадянське суспільство як «особливий рівень розвитку суспільства, яке стає домінуючим соціальним, економічним, а у разі необхідності – й політичним актором. Воно відокремлене від держави (як політичного інституту), сфери недержавних суспільних інститутів та відносин» [15, с. 6].

Вітчизняна практика інституціоналізації громадянського суспільства окрім теоретичного, також має правове підґрунтя. Так, Указ Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки», розкриває основні інструменти «створення сприятливих умов для розвитку громадської ініціативи та самоорганізації, формування та діяльності інститутів громадянського суспільства, налагодження взаємодії між громадянами, згаданими інститутами та органами державної влади, органами місцевого

самоврядування, у тому числі для реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина, задоволення суспільних інтересів, забезпечення громадської участі у прийнятті та реалізації владних рішень» [17].

Також, відповідно до зазначеної Національної стратегії визначаються основні напрями розвитку громадянського суспільства до 2026 р: забезпечення з боку органів публічної влади ефективної взаємодії громади та зазначених органів влади у формуванні і реалізації державної, регіональної та локальної політики; створення необхідних умов з боку органів публічної влади у формуванні інститутів громадянського суспільства; забезпечення процесу стимулювання участі інститутів громадянського суспільства у соціально-економічному розвитку держави; розвиток межсекторальної взаємодії.

Висновки

Отже, узагальнюючи основні положення проведеного теоретичного аналізу можна зробити висновок, що інституціональний розвиток громадянського суспільства в умовах демократичної трансформації країн, в тому числі й України, є складним і багатограним процесом, який бере своє коріння в історії, культурних традиціях та соціально-політичних подіях. Такий процес охоплює різні аспекти життя суспільства і є неперервним циклом. Прояви інституалізації громадянського суспільства в сучасній Україні свідчать про активність громадськості у боротьбі за демократію, права і свободи, а також в участі у суспільних процесах.

Згідно з даними світового індексу демократії, наша країна ще знаходиться в процесі створення дійсно демократичних інституцій громадянського суспільства, але судячи з існуючими прогресивними показниками ми знаходимося на вірному шляху по досягненню суспільного блага через принцип демократії, справедливості та дотримання прав та свобод кожного громадянина суспільства.

Список використаної літератури

1. Росія на шляху до диктатури, але дві третини світу нейтральні або підтримують її. Розбір «Індексу демократії – 2022» *The Economist*. URL: <https://forbes.ua/svit/indeks-demokratii-2022-02022023-11488>
2. Seymour Martin Lipset Political man: the social bases of politics. Doubleday and company, Inc., New York, 1960. p. 77-96.
3. Huntington S. Clash of Civilizations, Publishing House LLC AST, 2003. 603 p.
4. Daniel Lerner. Political Modernization and Husbandry: Studies in Postcolonial Estates, AST, 1984. 234 p.
5. Чудовська І. Соціологія масових комунікацій: навчальний посібник, Київ, 2021. 235 с.
6. Пластун М. С. Глава держави і антикорупційна політика: проблеми формуванню та реалізації : монографія, Одеса. Фенікс, 2018. 224 с.
7. Бурдье П. Практичний глузд / Пер. з фр., К.: Український центр духовної культури, 2003. 503 с.
8. Медвідь Ф., Медвідь А. Інституалізація громадянського суспільства в Україні в умовах політичної модернізації *Наукові записки інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса*, 2011. Випуск 6, С. 175-186.
9. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич. ВФ «Відродження», 2004. 488 с.
10. Пахарев А.Д. Політичні інститути і процеси в сучасній Україні. Навчальний посібник, К, 2011. 182 с.
11. Рудич Ф.М., Балабан Р.В., Ганжуров Ю.С. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні: Навч. посібник К. Либідь, 2008. 440 с.
12. Грузд М.М. Участь інститутів громадянського суспільства у становленні держави соціального добробуту. *Право та державне управління*. 2019р., № 2 (35) том 1. С. 174-180.
13. Михальченко М. Методологічні проблеми дослідження взаємодії соціально- правової держави і громадянського суспільства. *Наукові записки: збірник*. К.: ІПіЕНД, 2004, Вин. 25. С. 23-35.
14. Рудич Ф.М. Громадянське суспільство та народовладдя: методологічний контекст *Наукові записки: збірник* К.: ІПіЕНД, 2004. Вип. 25. С. 11-23.
15. Трима К.А. Глобалізація як фактор трансформації українського громадянського суспільства (на прикладі громадських організацій): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». Київ, 2011. 15 с.
16. Музиченко Г. Співпраця влади та громадянського суспільства як умова подальшого демократичного розвитку України. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*, 2022, Випуск 3 (63). С. 83-88.
17. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

References

1. Rosiia na shliakhu do dyktatury, ale dvi tretyny svitu nejtral'ni abo pidtrymuiut' ii. Rozbir «Indeksu demokratii – 2022» [Russia is on the way to a dictatorship, but two-thirds of the world is neutral or supports it. Analysis of the «Democracy Index – 2022»] *The Economist*. URL: <https://forbes.ua/svit/indeks-demokratii-2022-02022023-11488>

2. Seymour M. (1960) *Lipset Political man: the social bases of politics*. Doubleday and company, Inc., New York, 1960. p. 77-96. [in English]
3. Huntington S. (2003) *Clash of Civilizations*. Publishing House LLC AST. 2003. 603 p. [in English]
4. Daniel Lerner. (1984) *Political Modernization and Husbandry: Studies in Postcolonial Estates*. AST. 1984. 234 p. [in English]
5. Chudovska I. (2021) *Sotsiologhiia masovykh komunikatsij: [Sociology of mass communications]* Navch. Posib. Kyiv. 2021. 235 p. [in Ukraine]
6. Plastun M. S. (2018) *Hlava derzhavy i antykoruptsijna polityka: problemy formuvaniu ta realizatsii [Head of state and anti-corruption policy: problems of formation and implementation]* monohrafiia. Odesa. Phoenix. 2018. 224 p. [in Ukraine]
7. Bourdieu P. (2003) *Praktychnyj hluzd [Practical sense]* K.: Ukrain's'kyj tsentr dukhovnoi kul'tury, 2003. 503 p. [in Ukraine]
8. Medvid F., Medvid A. (2011 December) *Instytualizatsiia hromadians'koho suspil'stva v Ukraini v umovakh politychnoi modernizatsii [Institutionalization of civil society in Ukraine in the conditions of political modernization]* *Naukovi zapysky instytutu politychnykh ta etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I.F. Kurasa*, 2011, Issue 6. pp. 175-186. [in Ukraine]
9. Mikhalchenko M.I. (2004) *Ukraina iak nova istorychna real'nist': zapasnyj hravets' Yevropy [Ukraine as a new historical reality: Europe's reserve player]*. Drohobych VF «Revival», 2004. 488 p. [in Ukraine]
10. Pakharev A.D. (2011) *Politychni instytuty i protsesy v suchasnij Ukraini [Political institutions and processes in modern Ukraine]* Navch.pos. K. 2011. 182 p. [in Ukraine]
11. Rudych F.M., Balaban R.V., Hanzhurov Yu.S. (2008) *Politychna systema ta instytuty hromadians'koho suspil'stva v suchasnij Ukraini [Political system and institutions of civil society in modern Ukraine]* Navch.posibnyk .: K. Lybid, 2008. 440 p. [in Ukraine]
12. Gruzd M.M. (2019) *Uchast' instytutiv hromadians'koho suspil'stva u stanovleni derzhavy sotsial'noho dobrobutu [The] participation of civil society institutions in the formation of the social welfare state*. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. 2019, No. 2 (35). volume 1. pp. 174-180. [in Ukraine]
13. Mykhalchenko M. (2004) *Metodolohichni problemy doslidzhennia vzaiemodii sotsial'no- pravovoi derzhavy i hromadians'koho suspil'stva [Methodological problems of the study of the interaction of the socio-legal state and civil society]*. *Naukovi zapysky: zbirnyk*. K.: IPIEND, 2004. Vip. 25. pp. 23-35. [in Ukraine]
14. Rudych F.M. (2004) *Hromadians'ke suspil'stvo ta narodovladdia: metodolohichnyj kontekst [Civil society and people's power: methodological context]* *Naukovi zapysky: zbirnyk*. K.: IPIEND, 2004. Vip. 25. pp. 11-23. [in Ukraine]
15. Tryma K.A. (2011) *Hlobalizatsiia iak faktor transformatsii ukrains'koho hromadians'koho suspil'stva (na prykladi hromads'kykh orhanizatsij) [Globalization as a factor in the transformation of Ukrainian civil society (on the example of public organizations)] avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. polit. nauk: spets. 23.00.04 «Politychni problemy mizhnarodnykh system ta hlobal'noho rozvytku»*. Kiyv, 2011. 15 p. [in Ukraine]
16. Muzychenko H. (2022, September) *Spivpratsia vlady ta hromadians'koho suspil'stva iak umova podal'shoho demokratychnoho rozvytku Ukrainy. [Cooperation between the authorities and civil society as a condition for the further democratic development of Ukraine]* *Naukovi pratsi Mizhrehional'noi akademii upravlinnia personalom*. 2022. Issue 3 (63). pp. 83-88. [in Ukraine]
17. *Pro Natsional'nu stratehiu sprianniia rozvytku hromadians'koho suspil'stva v Ukraini na 2021 – 2026 roky Ukaz Prezydenta Ukrainy [On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021-2026: Decree of the President of Ukraine]* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> [in Ukraine]